

УДК 343.2.7

М.Г. Корабель,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
кримінального права та процесу
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
<https://orcid.org/0000-0002-8703-7003>

Т.А. Павленко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
кримінального права та процесу
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
<https://orcid.org/0000-0002-6019-1086>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВІДПОВІДНО ДО СТ. 401 КК УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ СТ. 407 КК УКРАЇНИ)

Анотація. У статті здійснено комплексний науковий аналіз правової природи спеціального звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 401 КК України, у взаємозв'язку з положеннями Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу, а також нормами кримінального процесуального права. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі належного правового регулювання відносин у сфері забезпечення встановленого порядку несення військової служби в умовах підвищених вимог до обороноздатності держави та необхідністю формування єдиного підходу до застосування відповідної норми.

Проаналізовано судову практику застосування ст. 401 КК України та виявлено відсутність уніфікованого підходу до тлумачення її передумов, зокрема ознаки «вчинення кримінального правопорушення вперше». Обґрунтовано, що зміст цієї ознаки має визначатися з урахуванням кримінально-правового значення раніше вчинених діянь, положень статей 32, 33, 88 КК України та відповідних роз'яснень судової практики. Доведено, що особа може визнаватися такою, що вчинила кримінальне правопорушення вперше, не лише за відсутності попередніх кримінальних правопорушень, а й у разі втрати ними правового значення внаслідок погашення або зняття судимості чи звільнення від кримінальної відповідальності.

Особливу увагу приділено процесуальному механізму реалізації спеціального звільнення, зокрема обов'язку поновлення особи на військовій службі та її прибуття до місця служби у визначений законом строк. Обґрунтовано, що виконання цих умов зумовлює припинення кримінально-правових відносин між державою та особою й відмову держави від реалізації кримінально-правової репресії.

Сформульовано висновок про необхідність доктринального уточнення критеріїв застосування ст. 401 КК України з метою забезпечення принципів законності, справедливості та єдності правозастосовної практики.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, повторність кримінальних правопорушень, кримінальне правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, історико-правовий аналіз, військові кримінальні правопорушення, етичні аспекти юридичної відповідальності, кримінально-процесуальна норма, кримінальне провадження, конституційні гарантії прав і свобод людини, порівняльно-правовий аналіз.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження правової природи спеціального звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 401 КК України, зумовлюється зростаючим значенням належного правового регулювання відносин у сфері забезпечення встановленого порядку несення військової служби в умовах підвищених вимог до обороноздатності держави. Особливий правовий статус військовослужбовців, а також специфіка військових кримінальних правопорушень об'єктивно потребують диференційованого підходу до реалізації кримінально-правової відповідальності, зокрема шляхом застосування спеціальних підстав звільнення від неї.

Водночас аналіз судової практики свідчить про відсутність єдності у тлумаченні передумов застосування ст. 401 КК України, що призводить до неоднакового вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та створює ризики порушення принципів законності, справедливості та рівності перед законом. Зазначені обставини зумовлюють потребу у ґрунтовному науковому осмисленні правової природи спеціального звільнення від кримінальної відповідальності, визначенні його місця в системі кримінально-правових заходів та виробленні чітких критеріїв його застосування у правозастосовній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці звільнення від кримінальної відповідальності присвятили свої наукові праці такі вчені, як: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, А. І. Ізраєлян, О. О. Дудоров, О. О. Житний, О. М. Литвинов, Я. В. Ступник, В. П. Тихий та інші. Різноманітні аспекти кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби вивчалися в роботах В. А. Бугаєва, С. І. Дячука, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, Н. А. Орловської, С. О. Харитонова, М. І. Хавронюка та інших фахівців в галузі кримі-

нального права. Проте правова природа спеціального звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, що узагальнює норми Загальної та Особливої частини КК України, потребує комплексних досліджень, що частково буде викладене в науковій роботі.

Метою дослідження є комплексний науковий аналіз природи спеціального звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 401 КК України, з метою з'ясування його правової природи, визначення передумов застосування, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правозастосовної практики та забезпечення єдиного підходу до застосування зазначеної кримінально-правової норми.

Виклад основного матеріалу. Дослідження інституту спеціального звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 401 КК України, зумовлюється специфікою правового статусу військовослужбовців та необхідністю забезпечення балансу між принципом невідворотності кримінальної відповідальності й потребами підтримання обороноздатності держави. Практичне значення цієї норми полягає у стимулюванні добровільного виконання військового обов'язку особами, які вчинили кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби, але усунули наслідки протиправної поведінки шляхом прибуття до місця служби.

У правозастосовній діяльності спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності, передбачене ст. 401 КК України, характеризується відсутністю уніфікованого підходу до його застосування. Це зумовлено особливостями правової природи зазначеного виду звільнення, який може бути застосований до особи, що вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України.

Водночас, аналіз судової практики свідчить про наявність превентивного підходу, відповідно до якого суди утримуються від повторного застосування спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 401 КК України протягом одного року з дня попереднього звільнення, що обґрунтовується необхідністю запобігання систематичному вчиненню кримінальних правопорушень, передбачених ст. 407 КК України.

Визначення та належне тлумачення основної передумови звільнення від кримінальної відповідальності, а саме вчинення кримінального правопорушення вперше, є ключовою передумовою правильного застосування норм ст. 401 КК України.

Саме з'ясування змісту та кримінально-правового значення цієї умови дозволяє забезпечити баланс між заохочувальним характером спеціального звільнення від кримінальної відповідальності та завданнями кримінального права щодо запобігання повторній злочинності. У зв'язку з цим наукове дос-

лідження спрямоване на аналіз визначення «особи, яка вчинила кримінальне правопорушення вперше» [1]. у контексті застосування ст. 401 КК України та виявлення проблемних аспектів його правозастосування.

Ч. 3 ст. 288 КПК: «Суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

У разі закриття судом кримінального провадження та звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у порядку, передбаченому частиною п'ятою статті 401 Кримінального кодексу України, суд своєю ухвалою зобов'язує після набрання такою ухвалою законної сили невідкладно поновити звільнену особу на військовій службі та звільнену особу не пізніше 72 годин зобов'язує прибути до відповідної військової частини або місця служби для продовження проходження військової служби» [2].

Передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 401 КК України є вчинення кримінального правопорушення вперше. У зв'язку з цим принципового значення набуває чітке визначення моменту, з якого особа вважається такою, що не притягувалася до кримінальної відповідальності, а також встановлення умов, за яких припиняються кримінально-правові відносини між державою та обвинуваченим у межах застосування спеціального звільнення.

Невизначеність зазначених положень у правозастосовній практиці ускладнює реалізацію ст. 401 КК України та зумовлює потребу в їх доктринальному уточненні. Відповідною умовою для звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 401 КК України є прибуття до відповідної військової частини або місця служби для продовження проходження військової служби не пізніше 72 годин після набрання ухвалою законної сили. Варто зазначити що, у разі якщо особа прибула до місця військової служби, вона тим самим виконала умову, передбачену нормами КК України, що є підставою для звільнення її від кримінальної відповідальності. У такій ситуації вчинене раніше кримінальне правопорушення втрачає своє правове значення, оскільки держава відмовляється від реалізації кримінально-правової репресії щодо цієї особи.

Відповідно до п. 3 ППВСУ 23.12.2005 № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» визначено: «Такою, яка вчинила злочин уперше, вважається особа, котра раніше не вчиняла злочинів або раніше вчинила злочин, що вже втратив правове значення»[3] Йдеться зокрема, про випадки, коли судимість була погашена або знята у встановленому законом порядку або особу

було звільнено від кримінальної відповідальності (у випадку безумовного звільнення від кримінальної відповідальності) [4, с. 380].

Відповідно до ст. 88 КК України судимість має правове значення у разі вчинення особою нового кримінального правопорушення, а також в інших випадках, прямо передбачених законами України. Особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду і до моменту погашення або зняття судимості в установленому законом порядку.

Водночас зазначена норма закріплює перелік випадків, за яких особа визнається такою, що не має судимості, зокрема у разі засудження без призначення покарання, звільнення від покарання, а також у випадку відбуття покарання за діяння, кримінальну протиправність і караність якого усунено законом. У цих ситуаціях раніше вчинене кримінальне правопорушення втрачає своє кримінально-правове значення. Така ж позиція законодавця відображена в ч. 4 ст. 32 КК «Повторність відсутня, якщо за раніше вчинене кримінальне правопорушення особу було звільнено від кримінальної відповідальності на підставах, установлених законом, або якщо судимість за це кримінальне правопорушення було погашено або знято, а також після відбуття покарання за вчинення кримінального проступку» [1]. В ч. 1 ст. 33 КК визначено що не утворює і сукупності кримінальних правопорушень: «не вразовуються кримінальні правопорушення, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом» [1].

Саме такий підхід узгоджується з позицією, викладеною у Постанові Пленуму Верховного Суду України, відповідно до якої особою, що вчинила кримінальне правопорушення уперше, визнається також і та, яка раніше вчинила кримінально каране діяння, що вже втратив правове значення.

Висновки. Проведений аналіз положень ст. 401 КК України у взаємозв'язку з нормами кримінального та кримінального процесуального законодавства свідчить, що визначальною передумовою застосування спеціального звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою кримінального правопорушення вперше. Зміст цієї передумови має тлумачитися не формально, а з урахуванням кримінально-правового значення раніше вчинених діянь.

Законодавець, судова практика та доктринальні підходи виходять із того, що особа визнається такою, що вчинила кримінальне правопорушення вперше, як у разі відсутності попередніх кримінальних правопорушень, так і в тих випадках, коли раніше вчинене діяння втратило своє правове значення внаслідок погашення або зняття судимості чи звільнення особи від кримінальної відповідальності. Такий підхід узгоджується з положеннями статей 32, 33 та 88

КК України, відповідно до яких правові наслідки раніше вчиненого кримінального правопорушення не враховуються за наявності встановлених законом підстав.

Особливість правового механізму, передбаченого ст. 401 КК України, полягає у припиненні кримінально-правових відносин між державою та особою за умови виконання визначених законом вимог, зокрема своєчасного прибуття до відповідної військової частини або місця служби для продовження проходження військової служби. У таких випадках держава відмовляється від реалізації кримінально-правової репресії, а раніше вчинене кримінальне правопорушення втрачає своє кримінально-правове значення.

Відповідно, належне та уніфіковане тлумачення ознаки «вчинення кримінального правопорушення вперше» є необхідною умовою обґрунтованого застосування ст. 401 КК України та забезпечення балансу між заохочувальним характером спеціального звільнення від кримінальної відповідальності й завданнями кримінального права.

Конфлікт інтересів. Авторки декларують, що не мають конфлікту інтересів стосовно даного дослідження - фінансового, особистого, авторського чи іншого, який міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в цій статті.

Політика використання штучного інтелекту. Авторки декларують, що під час створення даної роботи не використовували методи штучного інтелекту.

Література

1. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. ППВСУ Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності. 23.12.2005 № 12 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>.
4. Ісраєлян А.О. Вчинення злочину вперше як підстава звільнення особи від кримінальної відповідальності. *Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі: матеріали IX міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Київ, 1 берез. 2019 р. / Нац. авіаційний ун-т. Тернопіль: Вектор, 2019. Т. 1. С. 379-381.

CURRENT ISSUES OF EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY OF MILITARY PERSONNEL IN ACCORDANCE WITH ART. 401 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF ART. 407 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

M. Korabel, T. Pavlenko

Abstract. The article provides a comprehensive scientific analysis of the legal nature of special exemption from criminal liability set out in Article 401 of the Criminal Code of Ukraine in conjunction with the provisions of the General and Special Parts of criminal legislation, as well as the norms of criminal procedural law. The relevance of the study is determined by the growing role of proper legal regulation of relations in the sphere of ensuring the established order of military service in conditions of increased requirements for the state's defense capability and the need to form a unified approach to the application of the relevant norm.

The court practice of applying Article 401 of the Criminal Code of Ukraine has been analyzed, and a lack of a unified approach to interpreting its prerequisites, in particular, the sign of “committing a criminal offense for the first time,” has been identified. It is argued that the content of this feature should be determined taking into account the criminal law significance of previously committed acts, the provisions of Articles 32, 33, and 88 of the Criminal Code of Ukraine, and relevant explanations of judicial practice. It has been proven that a person may be recognized as having committed a criminal offense for the first time not only in the absence of prior criminal offenses, but also in the event of their loss of legal significance due to the expungement or removal of a criminal record or exemption from criminal liability.

Particular attention is paid to the procedural mechanism for implementing special exemptions, in particular, the obligation to reinstate a person in military service and their arrival at their place of service within the period specified by law. It is substantiated that the fulfillment of these conditions leads to the termination of criminal-legal relations between the state and the person and the state's refusal to implement criminal-legal repression. A conclusion has been reached on the need for doctrinal clarification of the criteria for applying Article 401 of the Criminal Code of Ukraine to ensure the principles of legality, fairness, and unity of law enforcement practice.

Keywords: criminal liability, exemption from criminal liability, recidivism, criminal offense, perpetrator of a criminal offense, historical and legal analysis, military criminal offenses, ethical aspects of legal liability, criminal procedural norm, criminal proceedings, constitutional guarantees of human rights and freedoms, comparative legal analysis.

Стаття надійшла до редакції / Received: 07.02.2026

Прийнята до друку після рецензування / Revised and Accepted: 25.02.2026

Дата публікації статті / Published: 21.04.2026.